

Łódź. Ulica Piotrkowska.
Łódź. Peitrikauer Straße.

■ מרקוס זילבר ■

לאומיות שונה אזרחות שווה!

המאמץ להשגת אוטונומיה ליהודי פולין במלחמת העולם הראשונה

מרקוס זילבר

לאומיות שונה, אזרחות שווה !

המאמץ להשגת אוטונומיה ליהודי פולין במלחמת העולם הראשונה

פרסומי המרכז לחקר התפוצות על שם גולדשטיין-גורן

ספר 186

אוניברסיטת תל-אביב
המרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין-גורן
המכון לחקר תולדות יהדות פולין ויחסי ישראל-פולין

מרקוס זילבר

לאומיות שונה, אזרחות שווה !

המאמץ להשגת אוטונומיה ליהודי פולין
במלחמת העולם הראשונה

אוניברסיטת תל אביב

ספר זה יצא לאור בסיועה של קרן מגזניק-ברומברג

עריכה לשונית: אברהם בן-אמתי

על העטיפה:

כריכה קדמית: לודו', רחוב פיוטרקובסקה. גלויה מזמן מלחמת העולם הראשונה.
המקור אינו ידוע

כריכה אחורית: בית הכנסת הגדול בפלוצק. גלויה מתחילת המאה העשרים. המקור:
Vladimir Likhodedov, *Synagogues: Jewish Life*, Minsk 2007, p. 194

לתמונת הרקע (שתי הכריכות): כנס נוער הבונד, ורשה, קיץ 1932.
המקור: ארכיון הבונד, ניו-יורק

עיצוב העטיפה: איתמר וכסלר

©

כל הזכויות שמורות
אוניברסיטת תל אביב
מסת"ב: 5-074-338-965-978

תשע"ד — 2014

סידור על מעבד תמלילים:
המרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין-גורן, אוניברסיטת תל אביב

תקשורת, עימוד והדפסה
דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

7	הקדמה
15	מבוא: "שהמולדת לא תחלק את אזרחיה לבנים ובנים חורגים"
	חלק ראשון: מתחילת המלחמה עד הצהרת נובמבר (1914–1916)
45	פרק ראשון: התכנית להקמת מדינת לאומים (אוגוסט–דצמבר 1914)
61	פרק שני: אביב של הבנות: משא ומתן עם מנהיגות פולנית
99	פרק שלישי: מול שלטונות הכיבוש (ינואר–ספטמבר 1915)
122	פרק רביעי: שיאו של אימוץ הפתרון האוסטרו-פולני (אוגוסט 1915 — אפריל 1916) וניסוח תכנית משותפת של יהודי פולין
142	פרק חמישי: הזירה הוורשאית ועיגון דפוסי ההכלה וההדרה (אוגוסט 1915 — נובמבר 1916)
179	פרק שישי: שאלת הלשון והחינוך מתחילת הכיבוש הגרמני ועד הכרזת נובמבר
	חלק שני: מהצהרת נובמבר עד הקמתה של פולין העצמאית (נובמבר 1916–נובמבר 1918)
203	פרק שביעי: בשדה השלטון המקומי והאזורי (1917–1918)
234	פרק שמיני: הפתרון הגרמנו-פולני בשיאו: הצהרת נובמבר 1916, המועצה הזמנית של המדינה ושאלת ייצוג היהודים (נובמבר 1916–אוגוסט 1917)

259	פרק תשיעי: הצו לארגונה של החברה היהודית הדתית (נובמבר 1916–נובמבר 1918)
277	פרק עשירי: רשויות גרמניות, רשויות פולניות ושאלת הלשון והחינוך (1917–1918)
299	פרק אחד-עשר: בעידן של מהפכות והתמוטטות הסדר הקיים (1917–1918)
331	פרק שנים-עשר: בימי קריסת שלטונות הכיבוש
339	סיכום: סוף המסע בהכלה, בהדרה ובאי-שוויון
353	קווים ביוגרפיים לדמויות מרכזיות המוזכרות בספר
365	רשימת קיצורים
395	מפתח

תודות

אֶנְחֲנוּ יְלָדֵי הַתְּקוּפָה,
הַתְּקוּפָה הַיָּא פּוֹלִיטִית.

כָּל הַמַּעֲשִׂים הַיּוֹמִיּוֹמִים
אוּ הַלֵּילִים שְׁלָךְ, שְׁלָנוּ, שְׁלָכֶם
הֵם מַעֲשִׂים פּוֹלִיטִים.

תְּרָצָה אוּ לֹא תְרָצָה,
לְגָנִים שְׁלָךְ עֵבֶר פּוֹלִיטִי,
לְעוֹר גֶּוֹן פּוֹלִיטִי,
לְעִינֵים הֶבֶט פּוֹלִיטִי.

כָּךְ אוּ אַחֲרָת
לְכָל דְּכָרִיךְ הַדְּהוּד,
לְכָל שְׁתִּיקוּתִיךָ הַשְׁתַּמְעוֹת
פּוֹלִיטִים.

(ילדי התקופה / ויסלבה שימבורסקה. מפולנית: רפי ויכרט)

ספר זה שייך לז'נר של היסטוריה פוליטית והוא בודק שאלות של לאומיות ואזרחות, של יחסי רוב ומיעוט, של שוויון להלכה ושוויון למעשה: שאלות פוליטיות. הוא מבקש להחזיר לדיון ההיסטוריוגרפי על יהודי פולין ומזרח אירופה את מקומה של ההיסטוריה הפוליטית, שאיבדה ממרכזיותה. ירידת קרנה של סוגה היסטורית זו גם היא פוליטית, וכך גם הניסיון להחזירה לסדר היום.

שאלות של שוני ושוויון מעסיקות אותי מאז שאני זוכר את עצמי. אני ילד התקופה. הסוציאליזציה שלי כמתבגר בשנות השבעים המאוחרות בארגנטינה דחפה אותי להסתכל על המציאות בעיניים פוליטיות. פוליטית בחנתי שאלות על השפות המדוברות והנלמדות. פוליטית חוויתי אליפות כדורגל או קונצרט באולם סגור או תחת כיפת השמים. בידועין או שלא בידועין יצרו הוריי, ברטה שמוקלר ואברהם

תודות

(הבל) זילבר, תנאים בטוחים כדי שאוכל לחוות פוליטית שאלות אלה, ועל כך תודתי נתונה להם. הם העניקו לי חינוך שטיפח את הרכ-לשוניות, את הריבוי הלשוני ואת השוני התרבותי כחלק אינטגרלי של השתייכות מלאה ושוויונית.

כתיבת היסטוריה היא מלאכה אינדיבידואלית, אבל אי אפשר לעשות אותה ללא התמיכה של הקרובים אליך. ראשית כול אני מבקש להודות לשני המנחים שלי לדוקטורט, שמהם זכיתי להנחיה מסורה. מפרופ' אריה גרטנר ז"ל, על יישוב הדעת הלמדני שלו, למדתי לבחון את ענייני היום-יום שקובעים את המסגרות הגדולות. אני מודה מעומק לבי לפרופ' מתתיהו מינץ, יב"א, ה-Vater-Doktor שלי במלוא מובן הביטוי. ממנו למדתי לבחון את המסגרות הגדולות הקובעות את ענייני היום-יום. ספר זה ללא ספק לא היה יוצא לאור ללא עידודו התמידי, הדחף ללא הרף להשלמת המלאכה. חיבור זה הוא אות תודה לשניהם ביחד ולכל אחד לחד. העקרונות שקיבלתי מהם הם אבני יסוד בעבודה ארוכת השנים על ספר זה, והם מהדהדים במאמריי.

שנית, אני מבקש להודות לעמיתים שקראו עבודה זו בשלמותה או בחלקה בגרסאותיה השונות לאורך שנים והעירו הערות חשובות. במיוחד אני אסיר תודה לאלה שקראוה מתחילתה ועד סופה בגרסאות שונות והאירו הערות מחכימות: לפרופסורים דוד אנגל, דני גוטוין, שמעון אברמסקי ז"ל ויונתן פרנקל ז"ל, וכן לקוראים האנונימיים של החיבור שהעירו הערות רבות חשיבות.

עם רבים התייעצתי במשך השנים הרבות שבהן כתבתי ספר זה, וחוב גדול אני חב להם. בראש ובראשונה אני מודה לעמיתי בחוג לתולדות ישראל באוניברסיטת חיפה. אני גם מבקש להודות לפרופ' יפעת וייס, שענייננו המשותף בשאלות של אזרחות הוביל לידידות עמוקה. לפרופ' גור אלרואי, חברי הטוב והיקר, שעודד אותי להשלים עבודה זו, שהכנתה ארכה יותר ממה שמוסדות האוניברסיטה נוטים להבין, והוא היה מליץ יושר כאשר היה זה נחוץ. תודה מיוחדת לידידי פרופ' שמעון רודניצקי, שדן אתי רבות בשאלת מקומם של היהודים בכינונה של הרפובליקה הפולנית השנייה. בסבלנות אין קץ דן אתי בשאלות סבוכות אלה בשפה הפולנית. שיחותיי עמו היו הקטליזטור המרכזי למאמץ בלתי פוסק להפוך את הידיעה הפסיבית בפולנית לאקטיבית. מאמץ זה היה עקר אילולי מורתי לשפה הפולנית מירה לדובסקי, שחיבבה עליי את לשונו של יוליאן טובים, קצבה וציליליה והכניסה אותי לרזיה.

ספר זה רואה אור במסגרת מרכז גולדשטיין גורן לחקר התפוצות באוניברסיטת תל אביב, המקום שבו התחלתי את דרכי האקדמית ולו אני חב חוב אקדמי גדול. אני מודה במיוחד למנהל המרכז לחקר התפוצות בהווה, ד"ר שמחה גולדין, שדחף גם הוא להוצאה לאור של ספר זה, ולראש המכון לחקר תולדות יהודי פולין, פרופ' דוד אסף, שעזר לצלוח קשיים רבים לשם הוצאה של ספר זה לאור. בלעדי תמיכתם ספר זה לא היה רואה אור. תודה מיוחדת לפרופ' אהרן אופנהיימר ולפרופ' מינה רוזן, שניהם ראשי המרכז לחקר התפוצות בעבר. השניים עודדו אותי להשלים עבודה זו

תודות

ולהגישה למרכז, וכהצעתם עשיתי. לפרופ' רוזן אני מודה שבעתיים. ממנה למדתי רבות עוד בהיותי סטודנט באוניברסיטת תל אביב, ואני ממשיך ללמוד ממנה עד עצם היום הזה, כאשר מהווה היא בת שיח מרכזית בחוג לתולדות ישראל באוניברסיטת חיפה, ביתי האקדמי.

תודה מיוחדת לדוד שחם, שערך את הגרסה הראשונה של חיבור זה והתמודד עם לשון עברית ארכאית מעט. בזכותו קיבל חיבור זה סגנון ברור יותר. העניין שמצא בו עודד אותי מאוד בעת הגשתו להוצאה לאור של המרכז לחקר התפוצות. אני מודה לאבי בן-אמתי, שעבר שוב על הטקסט אחרי שהוכנסו בו שינויים אין סוף, וערך והתקין את החיבור לדפוס. אני מודה לו על עצותיו המועילות, על קפדנותו ועל התעקשותו לפשט את הסגנון. לברכה אשל, שמלווה אותי מאז ימי התואר הראשון, על עריכת המפתח ועל העידוד רב השנים. לדרור שגב, מזכיר המכון לחקר תולדות יהדות פולין, שכיוון ותיאם שלבים רבים של ההוצאה לאור, תמיד בהומור ובסבלנות. לאורה עצטה, המנהלת האדמיניסטרטיבית של מרכז גולדשטיין גורן לחקר התפוצות באוניברסיטת תל אביב, שריכזה את תהליך ההוצאה לאור וליוותה אותו בחן ובאמפתיה בכל שלביו. הערכתי והוקרתי נתונות לכולם.

אחרונים — ראשונים. לחשובים לי מכול. לווי, שאיננה והיעדרותה נוכחת. לנגה הנמצאת תמיד, על החיים המשותפים שמעניקים משמעות ליום ויום ולדיאלוג אתה, המאיר תמיד את הדברים באור חדש. לניר, שבזכותו אני נחלץ מן העבר כדי לחשוב על העתיד.

